

XVII. YÜZYIL SONLARINDA BALIKESİR'DE GİYİM KUŞAM

Dressing in Balıkesir at the End of the 17th Century

İlker ER*

Serdar GENÇ**

BAÜ
SBED
11 (19)

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: XVII. Yüzyıl sonlarında Balıkesir tereke kayıtlarındaki giyim kuşam malzemeleri

Amacı: İlgili dönemde yaygın olarak kullanılan giyim kuşam malzemelerini ve onların özelliklerini incelemek

Veri Kaynağı: Balıkesir Şer'ıye Sicilleri.

Ana Tartışma: Yaygın olarak kullanılan giyim kuşam malzemeleri nelerdi? Giyim kuşam malzemelerinin şehrin genel sosyo-ekonomik yapısı ve kişilerin toplumsal konumlarıyla olan bağlantıları nelerdi?

Sonuç: Balıkesir'de yünlü ve pamukluların yanında ipekli kumaşlar da giysilerde kullanılmıştır. En çok kullanılan kumaşlar ise aba ve çukadır.

Anahtar Kelimeler: Balıkesir, 17. yy., Giyim Kuşam, Tereke

107

ABSTRACT

Bases of Research: Dressing materials in Balıkesir *tereke* records at the end of the 17th century (1670-1700)

Purpose of the Research: To analyze the common dressing ways and their features in that period.

Resources of Data: Balıkesir Kadı Records.

Main Discussion: What was the common dressing ways? What were the relationship between the dressing materials and general socio-economic conditions of the city and connections between the dressing materials and social positions of the people.

Conclusions: In clothes of the people of Balıkesir the use of silk could not be underestimated in comparison with clothes made of wool and cotton. The most widely used material in cloth making was *çuka* and *aba*.

Key Words: Balıkesir, 17th century, Dressing, Tereke.

1. GİRİŞ

XVII. yüzyılda Anadolu Eyaleti sancaklardan birisi olan Karesi Sancağı'nın merkez kazası Balıkesir'dir. Balıkesir'in, İzmir ve diğer Batı Anadolu şehirlerini İstanbul ve Bursa'ya bağlayan yollar üzerinde yer alması ticari gelişimini etkileyecektir (Emecen, 1989; Öntüğ, 2003). Nitekim bu ticaret yolu güzergâhı üzerinde yer alan Susığırılık ve Çömlekçi köyleriyle şehrin etrafındaki diğer köylerde hanlar inşa edilmiştir¹. Hatta bu yol güzergâhını kullanan tüccarlar zaman

Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 11 Sayı 19
Haziran 2008
ss.107-115

* Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ilkerer@balikesir.edu.tr

** Araş. Gör., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sgenc@balikesir.edu.tr

¹ Susığırılık köyü yakınlarında ve yine Çömlekçi köyü civarında hanlar yaptırılmıştır. Bkz.: *Balıkesir Şer'ıye Sicilleri*, Nr.: 696, 32b-3; Nr: 693, 124a-4, 124b-1. Ayrıca XVII. yüzyılın ilk yarısında Balıkesir şehrini çalışmış olan Öntüğ, şehirde; Eski Han, Hacı Halil Hanı, Hüseyin Paşa Hanı, Hacı İlyas Paşa Hanı, Küttab Hanı, Mahmud Ağa Hanı (Demir Han) ve Mustafa Çelebi Hanı olmak üzere yedi hanın bulunduğunu belirtmektedir. Murat Öntüğ,

zaman bazı problemlerle karşı karşıya kalmışlardır. Bazen mevsim şartlarının elverişsizliği bazen de gasp ve eşkıyalık olayları tüccarları zor durumda bırakmıştır (Balıkesir Şer’iye Sicili, Nr.: 693, 93b-1, 96a-1; 697, 60a-1; 701, 27b-3)².

Bunlardan başka XVII. yüzyılda Anadolu’nun değişik kazalarından da tüccarlar Balıkesir’e mallarını satmak üzere gelmekteydiler. Yine Germiyan-ili tüccarları Balıkesir’e uğradıktan sonra Bursa’ya geçiyordu. Balıkesir’e gelen tüccarlar yanlarında getirdikleri kumaş, Bursa dokumaları ve iplik gibi emtiyaya burada alıcı bulmaktaydı (Öntüç, 2003: 259-261). Bu dönemde şehirde kumaş ve dokuma sektörünü elinde bulunduran iplikçiler, mutafılar, keçeciler, bezzazlar, abacılar, cüllâhlar, boyacılar ve terzileri görmek mümkündür. (Öntüç, 2003: 239-244).

XVII. yüzyıl sonlarında gerek tüccarlar tarafından şehre getirilen gerekse şehirde imal edilen Balıkesir piyasasında/pazarında tüketicinin beğenisine sunulan kumaşları ortaya koymak dönemin giyim kuşam anlayışını belirleyebilmek açısından son derece önem taşımaktadır. Bu çerçevede, Balıkesir’de yaşayanların giysilerinde kullandıkları kumaş çeşitlerini ve giysileri belirleyebilmek için dönemin en önemli kaynakları arasında yer alan tereke kayıtları esas alınacaktır. Terekeler, kişilerin ölümünden sonra tutulmakta olup şer’iye sicillerine kaydedilmişlerdir. Bu kayıtlarda ölen kişinin taşınır taşınmaz emvali, alacakları, borçları ve mahkeme masrafları belirtilmektedir³.

Bu çalışmada amacımız; 1670-1700 yılları arasında Balıkesir’de giyim kuşam beğenisine dair bir açılım ortaya koymaktır. Bunun için döneme ait Balıkesir Şer’iye Sicillerinde yer alan 212 adet tereke incelenmiştir. Defterlerde yer alan kumaşlar, giysiler ve aksesuarlardan yola çıkarak bunların yaygınlık durumu ve değerleri, şehrin genel yapısı ve tereke sahibi kişilerin konumları da göz önüne alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. BALIKESİR’DE GİYİM KUŞAM

XVII. yüzyılın sonlarında Balıkesir’deki tereke kayıtlarında en sık görülen kumaşlar arasında yünlü kumaşlardan çuka (çuha) ve aba ilk sırayı almaktadır. İncelediğimiz 212 tereke kaydı arasında şehirde esnaf olan ya da ticaret yapan kişilerin terekelerinde çukadan yapılmış kıyafetler abadan yapılmış olanlara göre biraz daha ağırlıklıdır. Ancak diğer tereke kayıtlarına bakıldığında ise abanın ağırlığı artmaktadır. Çuka ve abanın dışındaki yünlü kumaşlar muhayyer ve softur. Muhayyer⁴, düz renk olmakla beraber dalgalı görünüme sahip bir kumaştır (Esiner-Özen, 1981: 327). Balıkesir’de feracelerinin genellikle muhayyerden olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim aynı dönemde Tire’de muhayyer feraceler özellikle orta

17. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: 2003.

² Balıkesir Şer’iye Sicili bundan sonra kısaca BŞS olarak belirtilecektir.

³ Tereke defterleri ile ilgili olarak bkz.: Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, III/5-6, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1966, s. 1-479; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*, OSAV, İstanbul: 1995; Halil İnalçık, “Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III: Köy Sicil Terekeleri” *Belgeler*, XV/19, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1993, s. 23-167; L. Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, (Çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XXIX/115-116, s. 615-638, 1965; Yavuz Cezar, “Bir Âyanın Muhallefatı Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kır İsmail-oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)”, *Belleten*, 41, s. 41-178, 1977; Ö. Demirel-A. Gürbüz-M. Tuş, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, s. 704-755, Ankara: 1992; Tülay Artan, “Terekelerin Işığında 18. Yüzyıl Ortalarında Eyüp’te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası”, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp’te Sosyal Yaşam*, TVYY, İstanbul: 1998, s. 49-64; Hüseyin Özdeğer, 1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri, İstanbul, 1988.

⁴ Muhayyer için M. Kütükoğlu; tiftikten yapılmış bir cins kumaş ve harelî kumaş demektedir. Bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu (Haz.), *Osmanlı Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul: 1983, s. 356.

hallilerin tercih ettiği bir kumaş olarak belirtilmektedir (Evliya Çelebi, 2005: 89). Sof kumaşın ise incelediğimiz otuz yıllık süreçte Balıkesir’de pek de kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Çuka yünlü bir kumaş olup kadınlara kışlık ferace kesiminde kullanılmakla birlikte asıl erkek giysilerinde daha sık kullanılmıştır. Çukadan cepken, yelek, çakşır yapılmıştır. Çuka erkek giysilerinde üstlüklerin göğüs kısımları, omuzları, kol yenleri çakşırlarda da dizden yukarı ön kısımlar bazen paçalar ipekle yahut sırma ile işlenmiş, süslenmişlerdir (Koçu, 1967: 82). Balıkesir’de çukalar daha çok dolama⁵, ferace⁶, yelek, çakşır⁷ gibi dış ve zibun⁸ gibi iç giysilerin yanı sıra kürklerin üzerine kaplama olarak da kullanılmıştır. Balıkesir’de tercih edilen çukalar genellikle yeşil renkte olmakla beraber mavi, mor, ankudî (kiremit rengi), tarçınî renkli olanları da kullanılmıştır. Kırmızı renkli çukalara ise yalnız tüccar/esnafın terekelerinde rastladık. Aslında kırmızı çukalar makbul sayılan çukalardı. Ateş alı olarak adlandırılan gayet parlak eski bir Venedik çukası da memleketimizde “ıskarlat” adı ile şöhret almıştı ki bu isim kumaşın İtalyanca adı olan “scarlato”dan bozmadır. (Koçu, 1967: 83). Balıkesir’de yalnızca beş tereke kaydında bu kumaştan yapılmış olan giysilere rastlanılmıştır. Bunlar ıskarlat benefş çuka ferâce (BŞS, Nr.: 702, 134b-4), ıskarlat köhne çuka yelek (BŞS, Nr.: 702, 132a-4), müsta’mel ıskarlat çuka yelek (BŞS, Nr.: 702, 130b-5), münakkaş ıskarlat ferâce (BŞS, Nr.: 702, 103a-5) ve yeşil ıskarlat çuka serhatî(?)den (BŞS, Nr.: 702, 141b-3) ibarettir. Reşat Ekrem Koçu (1967), ıskarlat çukanın kırmızı renkte olduğunu belirtmesine rağmen Balıkesir’de yeşil renkli ıskarlat çuka da kullanılmıştır. XVII. yüzyılın sonlarında Balıkesir’de ıskarlat çukadan yapılmış olan giysilerin oldukça az olmasını bu kumaşın diğer çukalara göre daha değerli olmasında aramak gerekir. Zira bir ıskarlat benefş ferâce 1500 akçe, ıskarlat köhne çuka yelek 1000 akçe, yeşil ıskarlat çuka serhatî(?) 1600 akçe ve münakkaş ıskarlat ferâce 4000 akçe değerindedir. Öte yandan servetinin tamamı 6150 akçe olan El-Hac Hasan b. Abdullah’ın terekesinde (BŞS, Nr.: 702, 130b-5), bir müsta’mel ıskarlat çuka yelege rastladık ki 6150 akçe gibi oldukça düşük bir mal varlığından böyle bir parçanın çıkması şaşırtıcıydı. ıskarlat çukalardan yapılan giysilerin fiyatları bu kadar yüksek iken diğer çukalardan yapılmış olan giysilerin fiyatları daha düşüktür. Örneğin mavi çuka yelek 400 akçe ve yine bir köhne mavi çukanın değeri 700 akçe olarak belirlenmiştir (BŞS, Nr.: 702, 130a-2; 141b-3).

Aba, Balıkesirliler için oldukça bildik ve şehirde bolca üretimi yapılan kaba yün iplikle dokunup dövülerek keçeleştirilen bir kumaştır. İpeğiyle ünlü Bursa ve alaca gibi pamuklu dokumalarıyla adını duyurmuş Manisa’nın yanında Balıkesir’de de yünlü dokumacılık ve buna bağlı olarak abacılık gelişme göstermiştir. Zaten daha XVI. yüzyılda Balıkesir’de çuval ve keçi kılı işlemeciliği yaygındı (Faroqi, 2004:167).

Yünlü dokuma içerisinde değerlendirdiğimiz abacılık daha XVII. yüzyılda Balıkesir’de yaygın bir meslek koludur. Bu bağlamda abacılığın şehirde eskiden beri yapılmakta olup bununla ilgili birçok rivayet vardır. Şehir tarihi üzerine

⁵ Entari gibi önu açık, düğme ile kapanmayıp kavuşturularak üstüne kuşak bağlanan elbise. Bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 92.

⁶ Osmanlı’da bir üst kıyafeti olup önden açık, bedeni ve kolları bol, eteği yere kadar uzun, boyuna oturmuş yuvarlak veya hafifçe “V” şeklinde oyulmuş yakalı ve ön açıklığının iki yanında yer alan dikey yurttaç cepli bir tür cübbedir. XVI. yüzyıl feracelerinin yazın hafif ipeklilerden kışın sof ve çuha gibi yünlerden yapıldığı belirtilmektedir. Ayrıca kışlık olanların içlerinin kuzu postuyla veya tavşan, sincap, vaşak gibi giyenin mevkiini ve ekonomik durumunu gösteren kürklerle de kaplanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hülya Tezcan, “Ferace”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XII, İstanbul: 1995, s. 349-350.

⁷ Don gibi belden aşağı kısma giyilen paçaları mestli dar bir şalvardır. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: 1993, s. 323.

⁸ Kışın giysinin altına giyilen kolsuz bir çeşit yelectedir. Bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 251.

araştırmalar yapmış olan Kamil Su (1937:51) abacılığın buraya gelişi hakkındaki başlıca bir rivayeti bize şöyle aktarmaktadır: “Balıkesir’e abacılık sanatı Osmanlıların Rumeli’de yaptıkları muharebeler sırasında Rumeli’den gelen muhacirler ile gelmiş. Balya kazasına yerleşen bu muhacirler abacılık, kaytancılık ve şayakçılık yaparlarmış. Balya madeninde çalışan Balıkesirli gençlerden birisi bir abacı kızı ile evlenmiş. Bu çiftler abacılık sanatını Balıkesir’e getirmişler”. Bu hikâye tarihî gerçekle ne kadar örtüşür bilinmez ama bu ve benzeri birçok hikâyenin varlığı en azından abacılık ve abacıların toplumsal bilinç üzerinde bıraktığı izi göstermesi bakımından önemlidir⁹. Daha önceden belgelerde münferit olarak geçerlerken abacı esnafının teşkilatlanıp gelişmesi XVIII. yüzyılın ortalarına doğru gerçekleşmiş, bu dönemde bir “abacılar kethüdalığı” kurulmuştur. Böylece kendisine iyi bir yer yapmış olan bu zanaat gelişimini sürdürmüş hatta XVIII. yüzyılın sonundan itibaren o kadar şöhret bulmuştur ki İstanbul’daki askerlerin giydirilmesi için bu kumaşlardan istifade edilmiştir (Su, 1937: 52).

Balıkesir’de abadan; yağmurluk, ferace, yelek, şalvar ve hatta sarık imal edilmiştir. Aba, her çeşit terekede yer bulmakla birlikte onun köy terekelerinde hâkim unsur olduğu gözden kaçmamaktadır. Yani sıradan bir köylünün giyim kuşamının hemen hemen basit ve yalın aba elbiselerden oluştuğunu varsaymamız yanlış olmayacaktır. Bu durum abanın nispeten ucuz bir kumaş olması ve köydeki yaşam şartlarıyla bağlantılı olsa gerektir. Renkli çukaların aksine aba kumaşlarda ve giysilerde beyaz, kır veya siyah renkler görülmektedir. Ancak bunlardan başka incelenen terekeler içinde yalnızca birkaç yerde mavi renkli abadan da bahsedilmektedir (BŞS, Nr.: 702, 108a-3; 703, 53a-2; 707 10b-2;). Otuz yıllık dönemde oldukça ender rastlanan mavi renkli aba kumaştan El-Hac Ali b. Mustafa’nın terekesinde 53 top bulunması dikkat çekicidir (BŞS, Nr.: 702, 108a-3). Ayrıca mavi renkli aba diğer renklere göre daha pahalıdır¹⁰. Bunlardan başka terekelerde yalnızca “aba” olarak ifadelerin yer bulması abanın doğrudan bir giysi adı olarak da algılandığını göstermektedir.

Çuka ve aba gibi yünlü kumaşlardan sonra terekelerde karşımıza çıkan diğer kumaşlar arasında en çok bogasi, alaca ve dârâyî gibi pamuklu ve ipekli kumaşlar vardır. Bogasi, daha çok astarlık kumaş olmak üzere pamuk ipliğinden dokunurdu. Değişik Anadolu şehirlerinde üretilen bogasi mamûlleri henüz Orta Çağ’da yurtdışına, İtalya’ya ihraç ediliyordu. Bu nedenle İtalya’da “bocassino” adıyla ün yapmıştı. Lüks kaliteye kadar çeşitli ve beyaz yanında birçok değişik renkte imal edilmişti (İnalçık, 1993: 296). Nitekim incelenen dönemde bogasi; kırmızı, beyaz, yeşil, mavi, neftî, tarçınî, kahverengi ve gök gibi çeşitli renklerle karşımıza çıkıyor. Bogasının kapama¹¹, zıibun ve özellikle kaftanlarda kullanıldığını görüyoruz. Bogasiler imal edildikleri yerlere göre çeşitli isimler almış olup bunlardan “Acem bogasisi”, “Manisa bogasisi” ve “heft renk bogasi¹²” gibi çeşitleri Balıkesir’de kullanılmıştır. Ele aldığımız dönemde İran menşeli olan Acem bogasisine daha sık rastlanırken Manisa bogasisi sadece bir iki tereke kaydında yer almaktadır. Bunun yanında heft renk bogasi kapama ve zıibunlardan ipekli çeşitlerinin de olduğunu öğreniyoruz.

Alaca, genellikle kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu bir pamuklu kumaştı; ipeklisi de dokunmuş olup pamuklu alaca ve ipekli alaca diye ikiye ayrılırlardı.

⁹ Ayrıca halk arasında aba hakkında çeşitli deyişler var olmuştur. Bunların herhalde en meşhuru “Balıkesir’in abası- Hem oğlu giyer hem babası”dır.

¹⁰ El-Hac Ali b. Mustafa’nın terekesinde bulunan 53 top abaya biçilen fiyat 78,5 esedi guruş iken 62 top beyaz abanın fiyatı 46,5 esedi guruş olarak kaydedilmiştir. Bkz.: BŞS, Nr.: 702, 108a-3.

¹¹ Üstlük, cüppe gibi üste giyilen bir çeşit elbisedir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul: 1993, s. 164.

¹² Heft renk; ipekli kumaş olan dîbânın bir çeşidi olup yedi renk üzerine ipekle dokunmuştur. Daha çok İran ve Venedik’ten getirilirdi. Bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 129.

(Koçu, 1967: 10). Balıkesir’de hem ipekli hem de pamuklu alacalar kumaş piyasasında kendisine yer bulabilmiştir. Bunlardan ipekli bir kumaş olan “Şam alacası” diğerlerine oranla yüksek fiyatta olmasına rağmen oldukça ilgi görmüştür. Örneğin El-Hac İvaz’ın terekesinde yer alan bir Şam alacası 600 akçe ve Elhac İbrahim b. Elhac Ahmed’in terekesinde bir Şam alacası 3 kuruştur (BŞS, Nr.: 703, 5a-2; 705, 49a-1). Kumaş kullanılmış veya daha eski olduğunda ise bu durum fiyatına yansımaktadır ki bir köhne Şam alacasının fiyatı 300 akçe olarak belirlenmiştir (BŞS, Nr.: 702, 139a-4). Bir tür pamuklu alaca olan “Manisa alacası”na ise pek fazla rastlanılmamıştır. Bunun dışında sadece bir tereke kaydında bir alaca çeşidi olan “Mısır alacası”ndan bahsedilmektedir. Burada bir Mısır alacasının fiyatı 200 akçedir (BŞS, Nr.: 703, 5a-2). Bursa, Kastamonu, Halep gibi bu yönden -Mısır’a oranla - daha tanınmış alaca çeşitlerine dair ise hiçbir nota rastlamadık. Bogasi ve alaca farklı cinslerinin değişen fiyatlarına karşın genellikle orta gelir düzeyli kişilere hitap eden kumaşlardı. Öte yandan bunların ipekli olanlarının, Şam alacaları, heft renk bogasiler, doğal olarak daha zengin kimselerce talep görüyor olması muhtemeldir.

Bu dönem terekelerinde karşımıza çıkan bir diğer kumaş dârâyîdir. Dârâyî bir tür ipekli olup (Hüseyin Kazım Kadri, 1928:688) Anadolu’ya İran’dan ithal edilen çeşitli renkler üzerinde kalın bir kumaştır. Şam’da dokunan benzerlerine “Şam dârâyîsi” diğer bir cinsine de “pülâdî dârâyî” denirdi. Evliya Çelebi XVII. yüzyılın ortalarında İstanbul’da dârâyîci esnafının 100 dükkân ve 500 nefer olduğunu kaydetmektedir (Koçu, 1967: 86). Balıkesir’de dârâyî; kaftan, entâri, zibun ve kapama gibi giysilerde yeşil başta olmak üzere sarı ve kırmızı renklerle kullanılmıştır. Ancak XVIII. ve XIX. yüzyılda Balıkesir ile ilgili benzer çalışmalarda dârâyîden bahsedilmemiş olması ilginçtir (Ünlüyol, 1999; Güneş Yağcı ve Genç, 2007).

Değerli ipekli dokumalardan kemhâ ve atlas, varlıklı kadınların miraslarında azımsanmayacak ölçüde yer alıyorlar. Hatta köylü terekelerinde karşımıza çıkan atlas ve kemhâlardan bunların Balıkesir’in köylerine kadar alıcı bulunduğunu anlıyoruz (BŞS, Nr.: 703 7b-2; 706, 35b-1)

Kutnî, sandâl, bürümcük, dimi, dülbend, çatma, canfes, kadife, hatâî, hâre, heft renk terekelerde nadiren gördüğümüz pamuklu veya ipekli kumaşlardır. Kutnî, sandâl ve bürümcük ipekli-pamuklu karışımıdır. Bürümcüğü özellikle işlemeli kadın gömleklerinde gördük. Düz ve kıvrık olarak iki türü bulunan bürümcük genel olarak iç giyimin yanı sıra yatak, yorgan çarşaflarında da kullanılmıştır. Çatma, bir cins kadife olmakla birlikte kadifeden farkı zemine oranla desenlerinin veya süslemesinin havının daha yüksek oluşundadır. Çatma kumaşta zemin ipek olup, desenler kabartma kadifedir. Çoğu lale desenlidir (Sevüktekin Apak, Onat Gündüz ve Öztürk Eray, 1997: 23-24). Canfes de renkli ve ince bir ipekli olup bu son ikisi adını pek çok yerde duyurmuş önemli Türk kumaşlarındandı. Terekelerde bunların gelir düzeyini belirlemekte sağlıklı olarak yararlanabileceğimiz maddeler arasında olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Tereke kayıtlarındaki kumaşlar ve giysileri betimlemek için “cedîd, köhne, müsta’mel” gibi genel geçer sıfatlar kullanılmıştır. Hatta kimi yerlerde sadece kumaş adıyla yetinilip giysinin adının söylenmediği görülmektedir ki bu da ifadede öncelikli olanın kumaş olduğu anlamına gelmektedir.

Kumaşları ve çeşitlerinden sonra bunlardan yapılmış olan giysileri ele alabiliriz. Bunlardan üst giyim içerisinde; kürk, kaftan, kapama, dolama, ferace, yelek, yağmurluk, entari, mintan, çapras¹³, kerrâke¹⁴, fistan, hırka, alt giyimde;

¹³ Göğsü çapraz kavuşan kısa bir yelektir. Bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 61.

çakşır, şalvar ve çintiyânı¹⁵ sayabiliriz. İç giyimde ise gömlek, don ve zıbun gibi giysiler karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan en sık geçenler haliyle iç giysiler başta olmak üzere kaftan, kapama, ferace, yağmurluk, çakşır ve kürktür. Bu giysilerden haklarında nispeten ayrıntı verilenler ise kürklerdir.

Kürkün Türk kültüründe önemli bir yeri olup özellikle eski Türklere sürekli açık havada dolaşma ihtiyacı kürk kullanılmasını zorunlu hale getirmekte, bu sebeple Türk giyim geleneğinin esasını yün, deri ve kürkler oluşturmaktaydı (Ögel, 1991: 2). Kürk, Osmanlı’da yaygınlığını korumuş, devlet adamlarının giydikleri ve onların statülerini belirleyen bir simge olarak da öne çıkmıştı. Buna bağlı olarak kürk ticareti hayli gelişmişti. Bu ticaret büyük oranda iç piyasanın kendi üretimi olmayıp daha çok ithalat yoluyla sağlanan bir durum idi. Dünyadaki ekolojik dengenin tabii bir sonucu olarak kürk hayvanları olarak bilinen canlıların soğuk iklim şartlarında varlıklarını sürdürebilmeleri için uzun tüylere sahip olmaları gerekiyordu. Bu sebepten dünyanın uzak kuzey bölgelerindeki hayvanların diğer bölgelerdekilere göre derileri daha kalın ve kürklüydü. O bölgelerdeki hayvan postları aranmakta ve daima tercih edilmekteydi (Tekin, 2002: 754). Osmanlı toplumsal hayatında ise bu kürklerden samur, kakım kürkü, tilki derisinin yanak parçalarından yapılan elma kürkü ile vaşak ve zerdevâ kürkleri rağbet görmüşlerdir (Davis, 2006: 210)

Bununla beraber ülke sınırları içinde de birçok yabanî hayvanın kürkleri için avlandığı bilinmektedir. Keza Balıkesir’de yabanî hayvan avcılığı yaygındı. XVII. yüzyılda Balıkesir ve Bigadiç çevresinde vaşak, sansar, zerdevâ (sansar cinsi küçük bir hayvan), kurt, tilki ve ayı gibi hayvanlar avlanarak onlardan kürk yapılmakta hatta bunlar düzenli olarak İstanbul’a gönderilmekteydi (Öntüğ, 2003: 276-277). Dönemin Balıkesir sakinleri ise başta kuzu olmak üzere göçen¹⁶, tilki, sincap, sansar ve zerdevâ gibi hayvan kürklerine sahiptir. Bu kişilere baktığımızda; üç El-Hac, üç El-Hac kızı, bir Ağa, bir Çelebi, bir El-Hac Ağa, bir Şâtr, bir Bölükbaşı, bir El-Hac Efendi ve bir Ağa El-Mütesellimin bir veya birden çok fazla kürke sahip olduğunu fark ediyoruz. Bunların dışında, herhangi bir unvana sahip olmayan, bir iki tüccar ile şehirde ikamet eden iki kişiye ait terekelerde köhne veya sade birer ikişer kürke daha rastlanmıştır. Bu durum bize kürkün askerî veya sosyal – El-Haclık gibi - bir statü nesnesi olduğunun açık bir kanıtını sunuyor. Üstelik unvanı olan kürk sahiplerinin arasında hiç de zengin sayılamayacak kimseler varken¹⁷ en üst seviyede varlıklı terekelerde¹⁸ kürkün adının geçmemesi işin servetten çok statüyle bağlantılı olabileceği tezini desteklemektedir.

Balıkesir’de kullanılan kürkler genellikle “beden kürkü” yani tam kürk olmakla birlikte parça kürkler de göze çarpmaktadır. Kürk yapılabilmesi için hayvanın postu dörde ayrılırdı: 1-Sırt tüyleri 2-Boyun (kafa) tüyleri 3-Göbek (karın) tüyleri 4-Paça (bacak) tüyleri (Koçu, 1967). Bazı terekelerde bu ayrıntıların da kaydedildiği olmuştur. Örneğin, bir “nâfe (göbek) kürk” bir de “sansar boğazı kürkü” kayıtlarda yer almıştır. Halil Ağa El-Mütesellim’in mirasında geçen “sırmalı kürk” ise dönemin pek rastlamadığımız değişik cins kürklerinden biridir (BŞS, Nr.: 709, 78b-2).

Başlıklarda klasik sarık-kavuk ikilisine sık rastladık. Ne ki haklarında hemen hiçbir ayrıntı yok. Kadınların başlarına bağladıkları tülbent bezinden yemeninin

¹⁴ İnce softan yapılan hafif cübbenin adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 154.

¹⁵ Çintiyân, belden aşağı giyilen paçası büzgülü geniş şalvarın adıdır. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: 1993, s. 374.

¹⁶ Göçen(göcen) ya da göçgen; tavşan yavrusu, benekli bir tür tavşan, kır sansarı anlamları vardır. Bkz.: Şemseddin Sami, *Kâmûs-u Türkî*, 1999, s. 1192.

¹⁷ Örneğin; BŞS, 702, 123b-2; 705, 50a-1; 709, 58a-1.

¹⁸ Örneğin; BŞS, 702, 103a-5; 710, 53b-1.

Şam alacası gibi güzel ve süslemeli kumaşlarla da geçtiğini gördük. Yemenî Balıkesir yöresinde hem örtü hem de çember olarak kullanılmıştır (Ünlüoğlu, 1999: 360). Yine kavuk etrafına değil doğrudan başa sarılan “pûşî” adlı sarıya Balıkesir’de kullanıldığını görüyoruz. Bunların yanında baş makraması¹⁹, arakıyye²⁰ ve takke-kellepûş ise diğer başlıklardandır (BŞS, Nr.: 702, 103a-5).

Dış giyimin bir diğer unsurunu pabuç ve çizme oluşturmaktadır. Fakat tereke kayıtlarında haklarında pek ayrıntı yoktur. Yalnızca incelediğimiz terekeler arasında yer alan, mesleği tam olarak belirtilmese de terekesindeki malzemelerden ayakkabıcı ustası olması kuvvetle muhtemel olan, Mehmed b. İsa’nın terekesinde erkek ve kadın pabuçlarına rastladık. Bu pabuçlar sayıca oldukça fazla olup sarı ve kırmızı renktedirler²¹ (BŞS, Nr.: 702, 111b-3). Balıkesir şehrinde bu dönemde bir ayakkabıcının böylesine çok hazır pabuç bulundurması akla soru işaretleri getirmekle birlikte sanki bu ayakkabılar büyük bir sipariş için hazırlanmış izlenimini vermektedir. Askerlerin, resmî görevlilerin konumları gereği kırmızı ve sarı renkte pabuç giydikleri göz önüne alındığında söz konusu pabuçlar Mehmed b. İsa’ya, belki şehirdeki veya başka bir noktadaki yeniçeri vb. neferleri ile eşleri-aileleri için hazırlanmıştı. Müslüman halk ise ayakkabılarında en ziyade siyah ve sarı renkleri kullanırdı (Pakalın, 1993: 748). Gerçekten de Balıkesir’de sarı renkli pabuçlar ve siyah renkli çizmelerin hâkim olduğunu görüyoruz. Terekelerde gördüğümüz diğer ayakkabılardan “postal” ise konçsuz ama geniş bir şekle sahipti, bugünkü botlara benzetilebilir. “Edik-çedik” ise mest gibi ve sarı meşinden olup pabuç içine giyilirdi (Şemseddin Sami, 1999: 507).

Giysilerin tamamlayıcı unsuru olan aksesuarlara baktığımızda hemen kuşaklar ve düğmeler göze çarpmaktadır. Kuşaklar eskinin vazgeçilmezleri arasında olup hemen her terekede süslü-sade, ipek-yün bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kuşaklar iç ve dış olmak üzere iki türlüydü. İlki, uçkur da denen iç çamaşırı don ve gömlek üzerine beli sıkarak bağlanan iç kuşakken ikincisi ön veya mukaddem denen günlük kıyafetin üzerine sarılan üstlük kuşaktı. Üstlük kuşaklar bir yandan süs iken diğer taraftan cep işlevi de görüyorlardı (Koçu, 1967: 161). Birçok erkek terekesinde sim kuşak veya kuşaklar mevcuttur. Kadınlarda ise yine sim kuşak çok yaygındır. Toplamda ortalama her on miras listesinden birinde sim kuşak veya kuşaklar var. Ondan başka kadınların “ibrişim kuşak” gibi süslü ve işlemeli olanlardan edindikleri anlaşılıyor. Pirinç, çuka ve tiftik kuşak ise gördüğümüz diğer cinsler. Geldikleri yer açısından dikkate alındığında Bursa ve Manisa kuşakları beklenti dâhilindeyken “Sakız kuşağı”yla karşılaşmak ilginçti.

Sim düğmeler kadın elbiselerini süsleyen önemli bir unsurdur. Özellikle kaftan gibi şık kıyafetlerde çok kullanılmışlardır. Öte yandan halka hiç yansımamış olsa da bazı tüccar/esnaf terekelerinde; ibrişim düğme, suhtekârî düğme, Çerkesî düğme, pirinç düğme gibi düğme çeşitlerine rastlıyoruz. Yine esnaf/zanaatkâr takımının iş yaparken bellerine sardıkları bir tür peştamal olan “futa” aksesuarlarımız arasında yer almaktadır.

Balıkesir terekeleri süs eşyaları açısından da zengin bir görüntü çizmektedir. Özellikle kadınlara ait tereke kayıtlarında bu zenginlik çok daha belirgindir. Bu dönemde incinin en az altın ve sim ziynet eşyası kadar öne çıktığı barizdir (Mutaf,

¹⁹ Makrama, bazı köylü kadınların başlarına sardıkları nakışlı peştamaldır. Bkz.: Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, 1969, s. 169.

²⁰ Kavuğun ve daha sonra da fesin altına giyilen takkenin adı olup pamuklusu ve sadesi olduğu gibi tiftikten ve yünden yapılanları da olmuştur. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul: 1993, s. 64.

²¹ El-Hac İsa b. Mehmed’in terekesinde 18 çift sarı merdane pabuç, 7 çift kırmızı merdane pabuç, 17 çift sarı zenne pabuç, 10 çift kırmızı zenne pabuç, 28 çift kırmızı ketane (kütahte) pabuç, def’a 15 çift kırmızı merdane pabuç, 14 çift kırmızı zenne pabuç, 28 çift kırmızı ketane (kütahte) pabuç ve 1 çift sarı edik vardır. Bkz.: BŞS, Nr.: 702, 111b-3.

2002: 68). İnci; yüzük, küpe, zülüflük gibi süs eşyalarında kullanılmıştır. Balıkesir’de ziynet eşyası sahibi olan kadınların terekelerinde en çok küpenin adı geçmektedir. Ardından yüzük, bilezik, zülüflük, kolbağı (pazubend), saçbağı, dizbağı (dizge), pul, sorguç, salkım onu izlemektedirler. Ziynet eşyaları arasında altın top ve altın bukağı (zincir) ise en değerli parçalardır. Ayrıca bir evli erkek terekesinde 2,5 kuruş değerinde bir çeşit elmas olan²² “gevher taşı”na da rastladık. (BŞS, Nr.: 708 32a-1).

Erkekler arasında kullanılan tek belli başlı süsleme aracı simdir. Sim kılıçlar, hançerler, at takımları (Çerkesî, Haydârî) hemen ön plana çıkmaktadır (BŞS, Nr.: 702, 133a-1; 703, 5b-1; 709, 78b-2). Yüzüklere pek rastlamadık sadece birer sim ve kurşun yüzük var. Halil Ağa el-Mütesellim’in balık dişi sim hançer ve sim saati bu kategorinin en nadide eşyaları olarak görünüyor (BŞS, Nr.: 709, 78b-2).

SONUÇ

XVII. yüzyılın son otuz yılında Balıkesir Şer’iye Sicillerinde yer alan tereke kayıtları esas alınarak hazırlanan bu çalışma ile Balıkesir’de yaşayanların kullandıkları kumaşlara, giysilere ve aksesuarlara yani giyim kuşam kültürüne dair bir açılım ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmayı hazırlarken dönemin önemli arşiv kaynakları arasında yer alan 200’ü aşkın tereke kaydını esas aldık. Yalnız şunu belirtmek gerekir ki incelediğimiz bu terekeler arasında giyim kuşam eşyası olmayan ya da bu tarz malzemenin ufak tefek bir iki parçayla sınırlı olduğu terekeler de epeyce vardır. Ancak kadınlara ait terekeleri ele aldığımızda bu resim değişmektedir. Kadınların terekelerinin paha olarak değilse de parça olarak yarıya yakınıni giyim kuşam malzemelerinin oluşturduğunu görmekteyiz.

Bu döneme ait terekeleri yerleşim durumuna göre ele aldığımızda, kır terekeleri beklediği gibi giyim malzemesi açısından zayıftır. Ancak arasında oldukça zengin birkaç kayıt da yok değildir. Ama bu terekeler sıradan köylülerin değil askerlere ve ailelerine aittir. Hatta şehirlilerin terekelerinde dahi bulunmayan bazı değerli kıyafetlerin bu terekelerde bulunduğunu eklemekte fayda vardır.

Bu çalışma gösteriyor ki Balıkesir’de yünlü ve pamukluların yanında ipekli kumaşlar da giysilerde azımsanmayacak oranda kullanılmıştır. Kumaşların oldukça renkli bir yelpazeye sahip olduğu görülmektedir. Balıkesir’de öteden beri dokumacılığın devam ediyor olması yünlü kumaşların, çuka ve aba, öne çıkmasının nedeni olarak açıklanabilir. Bunlardan aba Balıkesir’de ayrı bir yere sahiptir. Ele aldığımız dönemde abanın Balıkesir’de imal ediyor olması aslında sadece 17. yüzyıla ilgili bir durum değildir. Abanın Balıkesir’deki imali ve yaygın olarak kullanımı daha sonraki dönemlerde de artarak devam edecektir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Balıkesir Şer’iye Sicili Nr.: 693, 697, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710.

II. İnceleme Eserler

Davis, F. (2006). *Osmanlı hanımı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Emecen, M. F. (1989). *XVI. asırda Manisa kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

²² Bkz; Şemseddin Sami, *Kâmûs-u Türkî*, 1999, s. 1218

- Esiner-Özen, M.(1980-81). Türkçe’de Kumaş Adları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, (33), 291-340.
- Evliya Çelebi. (2005). *Evliya Çelebi seyahatnamesi*. 9. Kitap. (Haz.: Dağlı, Y. ve Karaman, S. ve Dankoff, R.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2004). *Osmanlı’da kentler ve kentliler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Güneş Yağcı Z. ve Genç S. (2007). XIX. Yüzyılda Balıkesir’de Giyim Kuşam Zevki ve Bir Kumaş Tüccarı. *Turkish Studies*, 1 (2), 227-246.
- Hüseyin Kazım Kadri (1928). *Türk lügati*. II, İstanbul.
- İnalcık, H. (1993). Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere. *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi*, 259-317.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Yayınları.
- Mutaf, A. (2002). XVII. Yüzyılda Balıkesir’de Kadınlar. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş V*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öntuğ, M. M. (2003). XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir Şehrinin Fiziki, Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sevüktekin Apak, M., Onat Gündüz, F., Öztürk Eray, F. (1997). *Osmanlı dönemi kadın giyimleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Su, K. (1937). *XVII ve XVIII yüzyıllarda Balıkesir şehir hayatı*. İstanbul: Balıkesir Halkevi Yayınları.
- Şemseddin Sami (1999). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Tekin, Z. (2002). Osmanlı Devleti’nde Kürk Ticareti. *Türkler*, X, 754-763.
- Ünlüyol, A. (1999) XVIII. Yüzyılda Balıkesir’de Kullanılan Giyim Malzemeleri. *I. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 356-366.

Araş. Gör. İlker ER

26.5.1983 Alaçam/Samsun doğumludur. İlk orta ve lise öğrenimini aynı yerde tamamladı. 2005 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü’nden mezun oldu. 2005’te aynı bölümde başladığı yüksek lisansını Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde halen sürdürmektedir.

İlker Er, 2006 yılından beri Balıkesir Üniversitesi Tarih Bölümü Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı’nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

Araş. Gör. Serdar GENÇ

1979 yılında İzmir’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İzmir’de tamamladı. 1996 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi bölümünde başladığı lisans eğitimini 2000 yılında tamamladı. 2000–2005 yılları arasında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak görev yapan Genç, aynı ana bilim dalında 2005 yılında yüksek lisansını tamamladı. Halen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Ana Bilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır

*Balıkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 11 Sayı 19
Haziran 2008
ss.107-115*